

Л.І. Чулінда,
кандидат юридичних наук
(Академія адвокатури України)

Обґрунтування методології теоретико-правового дослідження властивостей юридико-лінгвістичного тлумачення

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, методологічна обґрунтованість, коментування, роз'яснювальна робота, ефективність правозастосування, системний метод, структурно-функціональний метод, порівняльно-правовий метод, конкретно-соціологічний метод, опосередковане спостереження.*

Тлумачення тексту нормативно-правового акта може бути ефективним, якщо воно здійснюється відповідно до вимог методології, яка враховує його специфіку, визначає загальну орієнтацію наукового пошуку, спосіб побудови наукових знань, підхід до предмета дослідження. У найбільш загальному вигляді методологія юридичної науки визначається як система принципів і способів організації та побудови теоретико-пізнавальної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [1].

Серед основних питань методологічної обґрунтованості кваліфікованого тлумачення, які аналізуються у правознавчій літературі, називаються необхідність роз'яснювальної роботи, коментування оновленого законодавства, потреба розробки рекомендацій щодо адаптації

українського законодавства до норм міжнародного права.

У загальній теорії права використовуються не тільки традиційні методи юридичної науки, а й методологічно значимі положення “суміжних” гуманітарних наук — етики, психології, соціології, синергетики, а також лінгвістики. Актуальність обґрунтування методології теоретико-правового дослідження юридико-лінгвістичного тлумачення підкреслюється і тим, що правила юридико-лінгвістичного тлумачення значною мірою впливають на ефективність правозастосування.

Використання здобутків таких наук, як, зокрема, лінгвістика, дає змогу глибше зрозуміти функціональні, адаптаційні можливості державно-юридичних інструментів та механізми реалізації таких можливостей. Отже, вирішення методологічних проблем тлумачення текстів нормативно-правових актів, зокрема юридико-лінгвістичного тлумачення, сприятиме однозначному тлумаченню нормативно-правових актів, що є на сучасному етапі одним із важливих завдань правової науки і практики.

Тлумачення нормативно-правових актів, хоча і тісно пов'язане з правовою наукою, її досягненнями, являє собою особливий, специфічний вид пізнавальної діяльності, який вимагає застосування

оригінальних, власних способів і правил тлумачення. Питанням методології тлумачення в праві присвячено невелику кількість досліджень. Із монографічних праць з тлумачення нормативно-правових актів питанням методології приділяє увагу І. Грязін [2], Ю. Тодика [3], О. Черданцев [4], здійснена спроба впорядкування методології тлумачення у дисертаційній праці Ю. Власова [5]. Про значення методології юридичних досліджень свідчить інтенсивне обговорення в останні роки її проблем, що є характерним для всіх галузей наукового знання. Це пояснюється передусім потребами більш глибокого проникнення і всебічного вивчення складних проблем суспільного буття та перспектив його перетворення.

До арсеналу методології юридичної науки з метою використання для тлумачення текстів нормативно-правових актів можна віднести: 1) філософсько-світоглядні методи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний); 2) загальнонаукові методи (системний, структурно-функціональний та ін.); 3) окремо-наукові методи (конкретно-соціологічний, порівняльний, формально-догматичний, конкретно-історичний); 4) спеціальні методи — “способи з’ясування норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики” [6], лінгвістичні методи, герменевтичний метод.

Філософські методи прокладають шлях до єдино правильного, справді наукового пізнання предмета дослідження, розуміння природи і сутності закономірностей його функціонування, допомагають побачити в частковому, конкретному — загальне, у поверхневому — глибинне, у випадковому — необхідне, у довільному — знайти причину, зрозуміти зв’язок залежностей між явищами та сутностями і, таким чином, отримати істинні знання.

Діалектичний метод поширюється на всі етапи пізнавальної діяльності, його використання призводить до накопичення теоретичної і практичної інформації про

тлумачення нормативно-правових актів. Щодо юридичних наук детальне дослідження цього методу здійснено у працях О. Черданцева, М. Козюбри, Ю. Тодики. На перспективність використання діалектичного методу в теорії права звертається увага В. Копейчиковим [7]. За допомогою діалектичного методу державно-правові та мовні явища вивчаються у взаємозв’язку, вони перебувають у постійній динаміці, у розвитку на ґрунті дії законів переходу від поступових кількісних змін до корінних якісних перетворень, боротьби між старим і новим у суспільному житті. Проявом діалектики є вимога всебічного підходу до явищ, що вивчаються, в результаті якого досліджуються усі сторони явища, всебічність проявляється у використанні різних методів дослідження, вимога взаємозв’язку полягає у дослідженні тлумачення разом з іншими правовими явищами: правотворчістю, правозастосуванням, правореалізацією.

При формулюванні норм права правотворець використовує загальні й абстрактні поняття. На рівні сходження від конкретного до абстрактного (від реальних явищ, які регулюються правом, до загальних і абстрактних норм) відображається не весь матеріал конкретного з численними характеристиками, а тільки його суттєві риси. При з’ясуванні змісту норм права щодо конкретних ситуацій виникає необхідність наблизити абстрактне вираження норми права до цих ситуацій, виразити абстрактні й загальні поняття мовою більш конкретних понять і суджень, які відображають зміст норми права в її конкретності. Дослідні методи і прийоми, орієнтовані філософськими методами, дають змогу глибоко проникнути у предмет дослідження, одержати конкретні результати і підтвердити загальні положення філософських методів.

Не розглядаючи всю систему методів, які використовуються юридичною наукою, зупинимось, на наш погляд, на найбільш важливих, які мають вирішальне значення для юридико-лінгвістичного

тлумачення текстів нормативно-правових актів.

Системний метод. Зміст правових норм у багатьох випадках не можна повністю з'ясувати, не визначаючи їх місця в системі нормативно-правових актів і навіть у співвідношенні з нормами інших галузей. Норми права перебувають у певній системі, є частиною системи права, кожна окрема норма права пізнається через зв'язки з іншими нормами. Ці зв'язки впливають на зміст окремих норм права і повинні враховуватися у процесі юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів. При вирішенні питань про взаємозв'язок змін, які пропонується внести до нормативно-правових актів, зокрема до Конституції України, з положеннями чинних нормативно-правових актів системний підхід є обов'язковим, оскільки відсутність такого підходу може мати наслідком суперечність, неузгодженість правових норм.

Системний підхід проявляється у взаємозв'язку та взаємодії законодавчих актів, узгодженні кожного нового законодавчого акта з конституційними нормами, актами своєї та інших галузей права, а також з тими, що передбачають юридичну відповідальність за порушення чинного законодавства. О. Мироненко в окремій думці судді Конституційного Суду України вказує на такий методологічний підхід, відповідно до якого офіційне тлумачення будь-якої норми Конституції України повинне виходити виключно з контексту Основного Закону в цілому, його букви й духу та загальновизнаних норм права [8].

Держава і право — суперсистеми з високим ступенем складності, водночас є елементами (підсистемами) міжнародної спільноти. Системний підхід до методологічної обґрунтованості юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів передбачає осмислення національної правової системи як елемента іншої правової системи, наприклад, правової системи Ради Європи

чи Європейського Союзу. Застосування системного підходу дає наукове обґрунтування адаптації національного законодавства до правових систем міжнародного рівня.

Для раціонального застосування правил юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів ефективним є дотримання принципу єдності термінології, однозначного розуміння юридичних термінів у певній правовій системі. Тлумачення і переклад міжнародно-правових документів враховують правила мови, якою вони створені, і ті правила тлумачення, які прийняті міжнародною практикою, разом з текстом міжнародного договору береться до уваги практика його тлумачення і застосування. У процесі адаптації національного законодавства до стандартів РЄ і ЄС рекомендації щодо застосування правил юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів покликані науково обґрунтувати шляхи термінологічно-мовного опрацювання вітчизняної правової бази відповідно до системно-правового утворення правової системи міжнародного рівня.

Вирішення питання забезпечення оптимального юридико-технічного рівня вітчизняного законодавства передбачає залучення правил юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів, врахування юридико-лінгвістичних особливостей текстів нормативно-правових актів і міжнародних договорів з метою однозначного їх розуміння і застосування.

Системний підхід до розробки сучасної концепції тлумачення із залученням інших пізнавальних методів юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів сприяє удосконаленню інтерпретаційної діяльності.

Структурно-функціональний метод. При структурно-функціональному аналізі прийнято вичленовувати елементи досліджуваного явища, а саме: при тлумаченні нормативно-правового акта аналізуються

мовне вираження норми, частини норми, встановлюється специфіка їх змісту, дається функціональна характеристика, досліджується термінологічно-мовне вираження норм протягом усього тексту нормативно-правового акта. Важливо зв'язувати зв'язки між елементами норми, які надають структурно-організованому об'єкту рис єдності та цілісності. Слід зазначити, що структурно-функціональний метод у дослідженні юридико-лінгвістичного тлумачення застосовується у зв'язку з потребою вивчення особливостей термінологічно-мовного вираження правових норм у всій тканині законодавства, враховуючи проблеми юридичної термінології певної галузі права.

Оскільки текст нормативно-правового акта пов'язаний із позатекстовою реальністю, частиною якої є інші тексти, реалії соціальні, історичні тощо, його зміст, розкритий за допомогою структурно-функціонального методу, виявляється набагато зрозумілішим порівняно з тим, що виражений суто вербальними (мовними) засобами.

Порівняльно-правовий метод. Загальноновизнаним є положення про те, що даний метод дослідження полягає у зіставленні правових явищ і виявленні у них як загальних, так і особливих рис.

Одне тільки ознайомлення з нормативними джерелами не може дати повної картини, оскільки практика може відходити від принципів, закріплених у нормативно-правових актах, до того ж закони в абстрактному і загальному викладі інколи припускають різну інтерпретацію, а отже, й різні форми реалізації.

Порівняння застосування способів тлумачення, правил юридико-лінгвістичного тлумачення, зокрема в судах різних держав, також являє науковий і практичний інтерес, оскільки може сприяти підвищенню якості тлумачення. З цього приводу заслуговує на увагу розгляд напрямів та результатів тлумачення норм права в інших державах Ю. Власовим, який піддає аналізу спеціальні нормативні

акти, що врегульовують відносини тлумачення правових норм, і робить висновок, що наявність таких актів значно підвищує якість тлумачення та ефективність правових норм.

Важливою є роль порівняльно-правового методу на сучасному етапі розвитку нашої держави, оскільки виникає необхідність аналізу й вивчення практичної діяльності державних органів, зокрема діяльності Конституційного Суду України, який вступає в контакти із зарубіжними державами і організаціями.

Значення порівняльно-правового методу у тлумаченні текстів нормативно-правових актів в Україні зростає з розвитком і зміцненням міжнародних зв'язків та процесу інтеграції України у світове співтовариство. Україна є членом міжнародних організацій, які приймають різні пакти, конвенції, ратифікація яких зобов'язує державу до їх точного дотримання, реалізації шляхом як безпосереднього застосування, так і приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, що неможливо без порівняльного аналізу тлумачення правових документів.

Конкретно-соціологічний метод. Метою застосування конкретно-соціологічних методів є отримання інформації про дієвість, ефективність регулюючої ролі правових інститутів, конкретизація факторів, від яких залежить ступінь правильності розуміння правових понять суб'єктами права. Їх використання спрямовано на уточнення передумов і факторів однакового, відповідного до волі правотворця, розуміння текстів нормативно-правових актів виконавцями. Прикладом можуть бути результати емпіричного дослідження на чолі з П. Рабіновичем, мета якого полягала у визначенні співвідношення вжитих у законодавстві загальноновживаних слів і спеціальних (термінологічних) словосполучень, які стали предметом офіційного нормативного судового тлумачення [9].

Проведення правових досліджень з використанням конкретно-соціологічних

методів дає можливість сформулювати певні рекомендації, які є корисними для врахування у правотворчості (для удосконалення текстів нормативно-правових актів), а також при офіційному роз'ясненні (з метою уніфікації праворозуміння в інтересах дотримання законності).

Серед конкретно-соціологічних методів найпоширенішим і найефективнішим є опосередковане спостереження, оскільки тлумачення — форма опосередкованого пізнання, пов'язаного з мовою. Передусім мається на увазі аналіз інформації, в якій відображається діяльність Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, судів загальної юрисдикції (рішення судів), а також інших видів офіційного і неофіційного тлумачення.

Опосередковане спостереження охоплює й різноманітні висловлювання відповідних суб'єктів права з приводу досліджуваного явища. Це насамперед висловлювання окремої думки суддів Конституційного Суду або використання опублікованих наукових праць, а також

матеріалів преси. Отримані в результаті спостереження знання піддаються певному узагальненню, систематизації, оцінці тощо. Узагальнені й систематизовані матеріали стають емпіричною базою теоретичних висновків, практичних пропозицій.

Для вдосконалення методологічного арсеналу теорії права залучаються здобутки інших наук, тому у процесі тлумачення текстів нормативно-правових актів можуть застосовуватися лінгвістичні методи, оскільки “право ... конструюється засобами мови” [10]. Прийоми і методики лінгвістичних методів ще не отримали належного поширення у сучасній практиці тлумачення, хоча здобутки лінгвістичної науки можуть бути способом поєднання філософської і конкретно-наукової методології.

Дослідження методів лінгвістики, які можуть використовуватися в юридичній науці і сприяти правильній інтерпретації текстів нормативно-правових актів, заслуговує на окремий розгляд.

Список літератури:

1. *Козюбра Н.И.* Понятие и структура методологии юридической науки // *Методологические проблемы юридической науки* / Отв. ред. Н.И. Козюбра. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 8.
2. *Грязин И.* Текст права. — Таллин, 1983.
3. *Тодька Ю.* Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика: Монография. — Х.: Факт, 2001.
4. *Черданцев А.Ф.* Толкование советского права. — М.: Юрид. лит., 1979.
5. *Власов Ю.* Тлумачення норм права. Автореферат дис... канд. юрид. наук. — К., 2000.
6. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави. — К.: Атіка, 2001. — С. 168.
7. *Загальна теорія держави і права* / За ред. В.В.Копейчикова. — К.: Юрінком, 1997. — С. 8—9.
8. *Вісник Конституційного Суду України.* — 1997. — № 2. — С. 13.
9. *Рабінович П.М.* Герменевтика і правове регулювання // *Вісник Академії правових наук України.* — 1999. — № 2. — С. 61—72.
10. *Колодій А.* Герменевтика юридична // *Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* — К.: Укр. енцикл. — 1998. — Т. 1: А—Г. — С. 579.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена особливостям методологии толкования текста нормативно-правового акта. Среди основных вопросов методологической обоснованности квалифицированного толкования изучаются комментирование обновленного законодательства, необходимость

раз'яснителноу роботи и разработки рекомендацій по адаптації українського законодавства к нормам міжнародного права.

SUMMERY

The article deals with the peculiarities of interpretation of legal acts' texts. The basic issues of the methodological validity of qualified interpretation considered are: commentation of the renovated legislation, the necessity of elucidatory work and developing recommendations on adaptation of Ukrainian legislation to the international legal regulations.

Отримано 15.03.05

*Рекомендовано кафедрою
української філології
та культурології*